

Національна академія наук України

Інститут української мови

**МОВИ І МОВОЗНАВСТВО
У ХХІ СТОЛІТТІ: НОВІ
ЯВИЩА – НОВІ ЗАВДАННЯ**

*До 85-ліття від дня народження доктора філологічних
наук, професора, члена-кореспондента НАН України
Ніни Федорівни Клименко*

Київ 2025

**УДК 81"20":929 Клименко
М–74**

*До друку рекомендувала вчена рада
Інституту української мови НАН України (протокол № 15 від 13 листопада 2025 року)*

Рецензенти:

Данилевська Оксана Миколаївна, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник
(Інститут української мови НАН України)

Клещова Кристина, доктор габілітований, професор
(Сілезький університет в Катовіце, Польща)

Струганець Любов Василівна, доктор філологічних наук, професор
(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

Мови і мовознавство у ХХІ столітті: нові явища – нові завдання. До 85-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Ніни Федорівни Клименко: монографія / за ред. Є. А. Карпіловської і Л. П. Кислюк; підготувала електрон. оригінал-макет Ю. О. Цигвінцева. Київ: Інститут української мови НАН України, 2025. 894 с. [Електронне видання].

ISBN 978-617-14-0499-1

Колективну монографію підготовлено для вшанування пам'яті доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії наук України Ніни Федорівни Клименко з нагоди 85-ліття від дня її народження. Книга містить розділи, написані українськими науковцями з Києва і Кропивницького, Харкова і Львова, Вінниці та Луцька, Кривого Рогу, Дрогобича й Івано-Франківська, а також дослідниками з Польщі, Сербії, Словаччини, Словенії та ін. У монографії розглянуто широкий спектр актуальних проблем граматики і словотвору, лексикології і лексикографії, перекладознавства, когнітивної, функціональної та контрастивної лінгвістики, теорії та практики міжмовної і міжкультурної комунікації на матеріалі різних мов Європи – української, англійської, польської, сербської, словацької, словенської, хорватської.

The collective monograph was prepared to commemorate the Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine Nina Fedorivna Klymenko on the occasion of the 85th anniversary of her birth. The book contains chapters written by Ukrainian scientists from Kyiv and Kropyvnytskyi, Kharkiv and Lviv, Vinnytsia and Lutsk, Kryvyi Rih, Drohobych and Ivano-Frankivsk, as well as researchers from Poland, Serbia, Slovakia, and Slovenia. The monograph examines a wide range of current problems of grammar and word formation, lexicology and lexicography, translation studies, cognitive, functional and contrastive linguistics, theory and practice of interlingual and intercultural communication based on the material of various European languages – Ukrainian, English, Polish, Serbian, Slovak, Slovenian, Croatian.

Stramljič Breznik I. Istopodstavni slovensko-hrvaški feminativi – študija primera kot potencial za slovanski primerjalni pristop / Основні словенсько-хорватські фемінативи – тематичне дослідження як потенціал для слов'янського порівняльного підходу.....	255
Сюта Г. М. Соціокультурні та лінгвістичні координати феномену «мова спротиву»: український вимір.....	273
Федурко М. Ю. Усічення як явище сучасної української словотвірної морфології: контекст активності та продуктивності.....	294
МОВНА КАРТИНА СВІТУ: ПРОБЛЕМИ АНАЛІЗУ ТА ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ.....	315
Бибик С. П. Лексико-семантична група «міграція – переселення» в українській лексикографії: соціокультурні рефлексії.....	316
Грещук В. В., Грещук В. В. Можливості та лінгвістична перспектива словника «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові».....	332
Дідун Л. І. Фразеологізми з етнокультурною специфікою в тлумачному словнику активного типу.....	343
Драгићевич Р. Називи за боје у српском и украинском асоцијативном речнику / Назви кольорів у сербському та українському асоціативному словнику.....	355
Жуйкова М. В. Семантичні моделі предикатів <i>готовий</i> і <i>готувати</i> в контексті концептуальної картини світу.....	380
Карпіловська Є. А. Поняття семантичного простору мови (семіохору) в працях Н.Ф. Клименко.....	414
Кислюк Л. П. Активність складників лексико-семантичного поля «мистецтво» та проблеми їх лексикографування.....	429
Kobus J. Nazwy gatunkowe samców i samic we współczesnym języku mieszkańców wielkopolskich wsi / Назви типів самців і самиць у сучасній мові жителів великопольських сіл.....	446
Ковтюх С. Л. Український словник мрії.....	470
Коць Т. А. Лексико-семантичні процеси в сучасних українських релігійних текстах.....	491
Мовчун Л. В. Національна специфіка поетичної лексики української мови та її інтерпретація в загальномовному тлумачному словнику активного типу.....	507
Процик І. Р. Словники української футбольної лексики першої половини ХХ століття: з досвіду укладання.....	530
Саєвич І. Г. Лексема <i>світ</i> в українському лінгвокультурному просторі: чинники семіозису.....	545
Сердега Р. Л. Методологічні засади лексикографічної фіксації антропонімів фольклору.....	563

І. Г. Саєвич

ЛЕКСЕМА *СВІТ* В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ: ЧИННИКИ СЕМІОЗИСУ

Діяльнісна функція мовного знака. Поняття семіозису, спрямоване на осягнення процесів буття знака, сформувалося в концепціях класиків американського логіко-філософського напрямку семіотики Ч. Пірса і Ч. Морріса та залишається засадничим у сучасних лінгвосеміотичних студіях. На «операційній, діяльнісній функції мовного знака, не лише його вживанні як факті комунікації, [...] а на вживанні як наслідку вербалізації поняття, як продукті мисленнєвої діяльності людини» наголошував і Ф. де Сосюр [Карпіловська 2023: 404].

Відповідно до теоретичних поглядів Ч. Пірса знакова ситуація має тричленний характер і містить знак (репрезентамен), інтерпретанту як діяльнісний чинник семіозису, локалізований у свідомості людини, й об'єкт. Онтологія знака, наголошував учений, можлива тільки за умови співдії всіх складників семіозису: «засіб представлення без об'єкта чи інтерпретанти вже не функціонує як знак» [Андрейчук 2021: 114]. Питання взаємозв'язку репрезентамена й інтерпретанти Ч. Пірс розглядав у площині відмінностей між різними знаковими утвореннями: іконами, індексами і символами.

Акцентування уваги на інтерпретанті як семіотичній домінанті притаманне й поглядам Ч. Морріса, автора класичного уявлення про акт семіозису, що поєднує чотири складники: 1) законосій (те, що постає як знак, 2) десигнат (клас об'єктів, позначених знаком), 3) інтерпретатор (той, хто сприймає знак), 4) інтерпретанта (узагальнене врахування знака інтерпретатором). Визначені Ч. Моррісом чинники семіозису корелюють з трьома основними його вимірами: семантичним, синтаксичним і прагматичним.

Семантика розглядає відношення знаків до об'єктів, синтактика – знаків один до одного, а прагматика – до їх інтерпретаторів [Саєвич 2017: 131–132].

У найзагальнішому розумінні семіотика «спрямована на вивчення зв'язку людини і світу» [Андрейчук 2021: 18], а поняття інтерпретанти / інтерпретатора є тією ознакою, що спрямовує розгляд теорії знаків в антропоцентричне річище. Н. Андрейчук звертає увагу на ключову функцію зазначеного чинника в контексті мовного семіозису – діяльності «**мовних знаків** щодо виробництва інтерпретант, яка є єдиним можливим способом їхнього функціонування й відображає сутність відносин між мовою та універсумом» [Андрейчук 2021: 119]. Мовний засіб представлення речей дослідниця розглядає як **базовий код мови**.

За умови врахування духовних, моральних та естетичних цінностей національної культури базовий мовний код розглядаємо як лінгвокультурний простір, тобто сукупність аксіологічно маркованих мовних знаків, що визначають світоглядні, когнітивні й комунікативні орієнтири етноспільноти. Із-поміж знакових одиниць, що забезпечують його цілісність, виокремлюють ті, які формують ядро мовної картини світу й постають ключовими засобами розуміння специфіки національного світосприйняття і світобачення. Такі одиниці зазвичай мають високу частоту використання, входять до складу значної кількості фразеологічних сполук, позначені тенденцією до семантизації завдяки розлогим синтагматичним зв'язкам та образно-асоціативному потенціалу й відповідно можуть розглядатися як знаки-репрезентанти лінгвокультурних концептів.

Лексикографічне опрацювання лексеми *світ*. Нашу увагу привернула семіотична активність лексеми *світ*, що в XXI ст. увійшла до складу високочастотних повнозначних одиниць української мови. Її функціонування

стало доволі вагомим мовним і соціальним явищем, а тому потребує детального висвітлення⁸⁰.

За результатами вільного асоціативного експерименту з носіями української мови *світ* належить до 30 ядерних одиниць ментального лексикону: *життя, людина, радість, друг, добре, дім, любов, щастя, спокій, гроші, чоловік, кохання, розум, гарний, надія, смерть, сила, робота, дитина, світ, великий, погано, краса, товариш, зло, жінка, світло, добрий, праця, дівчина* (САС-2004: 6–7). Ці лексеми були визначені як найчастотніші внаслідок кількісного опрацювання реакцій на 112 загальновживаних українських слів. До того ж дослідники врахували прямі (від стимулу до реакції) і зворотні (від реакції до стимулу) зв'язки між одиницями. Факт високої частотності є свідченням семантичної близькості між ядерними лексемами та іншими локалізованими в ментальному лексиконі знаками, а відтак може слугувати доказом їхньої потенційної активності в когнітивній і комунікативній практиці української етноспільноти. Зауважимо, що назва *світ* до переліку стимулів не увійшла, однак стала частотною реакцією на ті одиниці, що актуалізують притаманну їй просторову семантику: *великий, новий, зелений, красивий, старий, білий, маленький* (САС-2004: 721).

Вільний асоціативний експеримент вважають ефективним методом моделювання механізмів мовної діяльності, зокрема «принципів співвідношення семантики і синтаксису в мовленні і мові, закономірностей соціалізації індивідуальних семантичних змін та встановлення нових типових асоціативних зв'язків» (САС-2004: 4). Загальновизнаним є твердження про тимчасовий, динамічний характер цих зв'язків у свідомості окремого індивіда, що, однак, значною мірою можуть зазнавати впливу тенденцій асоціювання, сформованих на підставі а) закономірностей упорядкування знань про світ та б) парадигматичної, синтагматичної і тематичної організації знакових одиниць у конкретній національній мові. Актуальність горизонтально-вертикальних

⁸⁰ Частково питання функціонального потенціалу назви порушено в статті [Саєвич 2024].

відношень між ними як наслідок високої активності у мовно-мисленнєвій діяльності, установлена під час «зрізу» свідомості лінгвоспільноти в певний період, на нашу думку, є тим критерієм, що дозволяє розмежувати поняття «ядро мовної свідомості» та «лексичне ядро мови» як «сукупність переважно давніх за походженням та простих за будовою лексичних одиниць різних тематичних груп, які впродовж віків забезпечують різноаспектне спілкування мовців і є основою активних процесів номінації» [Сніжко 2024: 275].

Високу активність лексеми *світ* у мовній діяльності potwierджує й Генеральний регіонально анотований корпус української мови. Відповідно до 17-ї версії ГРАКу, *світ* посідає 132-у позицію в рейтингу частотності й зокрема належить до 30 найуживаніших іменників.

Етимологічний словник засвідчує, що *світ* є питомою одиницею українського лексикону: праслов'янське *svěť* етимологічно споріднене з литовським *švytėti* 'світитися, блищати, сяяти' та давньоіндійським *śvētāh* 'світлий, білий' (ЕСУМ V: 197) Семантичний зв'язок лексичної одиниці з етимомом простежуємо в словнику Б. Грінченка, де реєстрове слово *світ* співвіднесено з первинним та похідним значеннями: 1) свѣтъ, разсвѣтъ; 2) свѣтъ, мір, вселенная (СГр: 108–109). У СУМ в 11 томах ці лексеми подано як омоніми.

Сукупність уявлень української лінгвокультурної спільноти про світ деталізується в доменах, що формують осердя концептуальних сфер екзистенції: ІСНУВАННЯ, ЧАС, ПРОСТІР та ЕМОЦІЇ. Насамперед виразний антропоцентричний характер вбачаємо у фразеологічних одиницях із семантикою існування: *білий (Божий) світ* «1) життя у всіх його формах і виявах; 2) все навколишнє» (СФУМ-2008: 632); *світ [білий] закрився (замкнувся)* «1) хто-небудь помер, загинув; 2) хто-небудь втратив інтерес, став байдужим до життя» (СФУМ-2008: 633). Архетипна опозиція 'земля – підземний світ' визначила зв'язок антонімічних сполук *той світ* «потойбіччя,

загробне життя» (СФУМ-2008: 634) і *цей світ* «земне життя як протиставлення потойбічному, загробному» (СФУМ- 2008: 634).

Уявлення про світ у площині **внутрішніх переживань і настроїв людини** зафіксовано в стійких сполуках *[аж (наче, неначе і т. ін.)] світ [вгору] піднявся* «у кого-небудь поліпшився настрій, самопочуття і т. ін.» (СФУМ-2008: 632); *[і (аж, наче)] світ пошишав (роз'яснився, попросторішав)* «хто-небудь відчув радість, полегкість через приємні події, обставини і т. ін.» (СФУМ-2008: 632); *світ [в очах (перед очима)] тьмариться (темніє, меркне, мутиться) / потьмарився (потемнів, померк, помутився)* «1) хто-небудь перебуває в стані запаморочення, втрачає чіткість сприймання дійсності (від удару, болю і т. ін.); 2) хто-небудь дуже страждає, тужить, комусь надзвичайно важко» (СФУМ-2008: 633); *світ зів'яв* «хто-небудь втратив інтерес до життя, став байдужим до всього» (СФУМ-2008: 634); *світ немилий (не любий)* «хто-небудь зневірився, відчув байдужість, відразу до життя» (СФУМ-2008: 634).

Часовий параметр буття людини репрезентують фразеологізми, що а) експлікують етимологічний зв'язок із семантикою світла: *до світ сонця* «дуже рано, до ранку» (СФУМ-2008: 632); *ні (чи) світ ні (чи) зоря* «дуже рано» (СФУМ- 2008: 633) та б) визначають тривалість існування всесвіту: *як (відколи) світ світом* «споконвіку, здавна» (СФУМ-2008: 634); *як світ*, зі сл. *старий, давній, древній* «дуже, надзвичайно» (СФУМ-2008: 635). Набула конкретизації і семантика **простору**: а) необмежена протяжність земної поверхні в усіх вимірах і напрямках: *світ за очі* зі сл. *піти, побрести, побігти* і т. ін. «1) не вибираючи шляху, напрямку, без певної мети і т. ін.; 2) невідомо куди; у безвість» (СФУМ- 2008: 634); *не близький (далекий, такий) світ* «дуже далеко» (СФУМ- 2008: 633); б) оточення людини, суспільство: *у [далекій] світ; у [далекі (дальні)] світи* «1) дуже далеко; 2) в оточення чужих людей; у самотнє життя» (СФУМ- 2008: 634); в) внутрішній світ людини: *світ замалий* «комусь хочеться волі, простору» (СФУМ- 2008: 633).

Зауважимо, що функціональний потенціал зазначених фразеологічних одиниць розкривається передовсім у розмовному вжитку, фольклорних і художніх текстах.

Суттєве розширення семантичного обсягу назви *світ* унаслідок змін у когнітивній та комунікативній сферах діяльності соціуму простежуємо в ХХ столітті. СУМ-11 фіксує зміну рангового статусу ознак, що формують структуру лексеми, їхню кількісну та якісну реалізацію, а ядерними з-поміж них, на нашу думку, слід вважати семи 'межа', 'сфера' і 'сукупність', що актуалізовані в більшості лексико-семантичних варіантів. *Світ* – це :

- 1) сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; *всесвіт*; 2) окрема частина всесвіту; 3) земна куля, земля з усім, що на ній є; // усе живе, усе навколишнє, що оточує людину; // оточення – суспільство, люди; 4) людське суспільство, об'єднане певними соціальними, культурно-історичними та етнографічними ознаками; // лад, устрій, спосіб життя; 5) певна галузь, сфера явищ природи; // сукупність яких-небудь явищ, предметів, що оточують людину; // певне коло явищ психічного життя (почуттів, переживань, уявлень і т. ін.; 6) певна галузь, сфера діяльності людей; // коло людей, об'єднаних спільністю професії, належністю до якого-небудь середовища і т. ін.; 7) обмежене коло людей, що складає вищий прошарок привілейованих класів буржуазно-дворянського суспільства (СУМ-11 IX: 84).

Подальша семантизація назви пов'язана з помітними зрушеннями культурних пріоритетів та науково-технічним прогресом української спільноти, а важливим етапом її лексикографічного опрацювання став ідеографічний словник нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» (2013), у якому за точку відліку у формуванні реєстру лексичних інновацій обрано 1991 рік. Насамперед *світ* ідентифіковано як основу-категоризатор у номінаціях *медіасвіт*, *світотізнання*, *Світотворець*, *світолад*, *світоустрій* та ін. (АРСУН- 2013: 317– 318). Зафіксовано значну кількість синтагм з прикметником: *віртуальний світ*, *глобалізований світ*, *книжковий світ*,

людський світ, модний світ, паралельні світи, політичний світ, приватні світи, речовий світ, споживацький світ, український світ та ін. (АРСУН-2013: 318–319). Окрім того, розширення лексичної сполучуваності назви демонструють іменниково-іменникові конструкції *світ боксу*, *світ гламуру*, *світ знаменитостей*, *світ інтересів*, *світ комунікацій*, *світ технологій* та ін. (АРСУН-2013: 319). Словник окреслює й тенденцію до формування численних ергонімів з компонентом *світ*: «*Світ італійських кухонь*», «*Книжковий світ*» (магазин у Києві), «*Світ паперу*» (магазин у Львові), «*Світ Чаю*» (компанія), «*Світ мам*» (соціальна мережа для майбутніх матерів), «*Світ диванів*» (фотоальбом), «*Світ розваг*» (магазин комп'ютерних ігор), «*Світ ігор*» (інтернет-магазин), «*Світ радіо*» (вебпортал) та ін. (АРСУН-2013: 320–321). Загалом в АРСУН зафіксовано 72 сполуки з назвою *світ*, семантику якої узагальнено в дефініції: «1) місце, яке займає хтось або щось у реальній дійсності чи в свідомості людини; простір, поле; 2) середовище, коло, угруповання людей, пов'язаних спільною діяльністю, інтересами, смаками; 3) сукупність предметів, об'єктів дійсності» (АРСУН-2013: 317).

Назва *світ* у науковій сфері та рекламному дискурсі. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначився зрушеннями когнітивних орієнтирів в осмисленні уявлень про світ, увиразнених функціонуванням лексеми в різних регістрах мовлення. Для наукової сфери помітним стало домінування концептуальної метафори СВІТ – це КАРТИНА, на формування якої вплинуло сприйняття світу як об'єкта пізнавальної діяльності людини. Сутнісну властивість значної кількості філософських термінів з компонентом *світ*, що набули загальнонаукового й суспільно-політичного вжитку, визначила орієнтація на пізнання, ідеали й цінності індивіда та соціуму. Зокрема співвідношення концептів ЛЮДИНА і СВІТ об'єктивує один з найпоширеніших термінів суспільних і гуманітарних наук *світогляд* «самовизначення людини щодо її місця у світі та взаємовідносин з ним»; «система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс і мету життя, які визначають

діяльність індивіда або соціальної групи та органічно включаються у людські вчинки й норми поведінки» (ФЕС-2002: 569). Термін *світогляд* розглядають як родовий щодо видових варіантів *світобачення*, *світовідчуття*, *світорозуміння* й *світоспоглядання* (Там само), додамо також поширені в обігу терміни *світосприймання* і *світосприйняття*. І хоча концептуальна опозиція ЛЮДИНА – СВІТ набула особливої актуальності в сучасній гносеології, зауважимо, що українська традиція антропоцентричного осмислення світу має давнє коріння. Яскравим її виявом є філософія Григорія Сковороди та інших українських мислителів (пор.: *Світ ловив мене та не піймав*).

Процес світопізнання вважають однією з головних властивостей засадничого поняття суспільних і гуманітарних наук «картина світу», що, відповідно до об'єкта, суб'єкта, способу й ракурсу пізнавальної активності індивіда і соціуму, набуває різновидів та об'єктивується у відповідних терміносполуках: (*мовна / концептуальна, наївна / наукова, індивідуальна / національно-культурна, міфологічна, релігійна, філософська, художня* тощо) *картина світу*. Одним із ключових у лінгвокультурологічних студіях є термін *мовна картина світу*, який розуміємо як сукупність виражених у мовних знаках результатів пізнання об'єктів дійсності відповідно до історично зумовлених світоглядних орієнтирів та національно-специфічних способів концептуалізації. Попри тривалий час функціонування, зазначені термінологічні словосполучення не втратили образно-метафоричного характеру. Однак зауважимо доречність асоціативних зв'язків з мотивувальною основою стрижневого компонента *картина*, адже поняття «картина світу» співвідносять не з копіюванням, а з пізнанням та образним переосмисленням світу на підставі сформованих у свідомості знань, уявлень і почувань. Прикметно, що, на відміну від картини як завершеного художнього твору, у мовній картині світу вбачають не застиглу субстанцію, а живий процес постійного оновлення складу, взаємозв'язків і взаємодії мовних знаків, що корелюють з когнітивною і комунікативною діяльністю окремих індивідів та національної лінгвокультурної спільноти.

Зв'язок понять «світ» і «пізнання» potwierджує «Український асоціативний словник» С. Мартінек: *світ* постає найчастотнішою реакцією на слова-стимули *пізнавати* (22 %) та *пізнання* (7 %) (УАС-2007: 226–227). Процес пізнання, тобто осягнення розумом та інтуїцією світу, власного єства, сакральних сутностей, сенсу життя, істини у свідомості носіїв української мови є виявом прагнення знайти своє місце у житті й наповнити його змістом, а тому на шкалі соціальних цінностей поняття «пізнання» набуває високого статусу, зумовленого уявленням про сучасний соціум як суспільство знань, знаннєзорієнтований соціум.

Специфічною є реалізація лексеми *світ* в рекламному дискурсі, важливою сутнісною ознакою якого визначають прагмалінгвістичне спрямування. Для цього типу інституціонального дискурсу притаманними є постійні пошуки ефективних мовних засобів, здатних впливати на формування у споживачів товарів і послуг відповідних стереотипів поведінки. Помітним прагматичним потенціалом наділені ергоніми (власні назви магазинів, установ, закладів і компаній), що містять у своїй структурі компонент *світ*. На дієвість ергонімів, безумовно, вплинула семантика назви та безпосередньо актуалізація ознак 'межа / безмежність', 'сфера', 'сукупність', 'позитивна оцінка', що об'єктивують взаємозв'язок концептуальних сфер СВІТ, ЛЮДИНА, РІЧ, МЕНТАЛЬНА СФЕРА.

Більшість власних назв (переважно магазинів) співвіднесена з предметно-поняттєвим простором артефактів: «Світ товарів», «Дитячий світ», «Світ іграшок», «Світ танцю», «Світ моди», «Світ краси», «Світ шкіри та хутра», «Світ годинників», «Світ моделей», «Світ світла»/«SVITSVITLA», «Світ чаю», «Світ їжі»/«Світ Food», «Світ сирів», «SvitMedu»/«Світ меду», «Світ солодоців», «Світ меблів», «Світ матраців», «Світ дверей», «Світ квітів», «Sweet світ» (салон краси), «Світ кави» (кав'ярня) та ін.

Меншою мірою репрезентовано ергоніми, що апелюють до ментально-когнітивної та емоційної сфер людини: «Світ емоцій» (назва тренінгу для

дітей), «Світ кохання» (служба сім'ї), «Світ дитини» (дитячий садок), «Світ чудес» (театр пісні; інтернет-магазин), «Світ мрій» (благодійний фонд), «Світ туристичних бажань» (ТОВ), «У світі мистецтва» (художній салон-магазин), «Світ творчості “Логос”» (ТОВ), «Світ зору» (офтальмологічна клініка) та ін.

Семіозис *світ* в аспекті інтерпретант. Національно-культурну властивість діяльнісної суті назви можемо пояснити з урахуванням підходів, напрацьованих семантикою, семіотикою і когнітивістикою. Слушним вважаємо застосування для аналізу трихотомії інтерпретант, запропонованих Н. Андрейчук на підставі узагальнення класифікацій Ч. Пірса: 1) первинна інтерпретанта, «яка провадить до зв'язку з об'єктом»; 2) поняттєва інтерпретанта як «інтерпретанта знака для об'єкта»; 3) культурна інтерпретанта – «інтерпретанта знака для думки (для ментального об'єкта)» [Андрейчук 2021: 122].

Насамперед розглянемо семіотичну природу одиниці й характер взаємозв'язку акустичного образу з означуванням. Відповідно до класифікації Ч. Пірса *світ* розглядаємо як іконічний знак, зумовлений подібністю знаконосія й об'єкта означування. Цю подібність вбачаємо у звукосимволізмі, який вважають особливою реалізацією знаків-ікон і дефініюють як мотивований зв'язок між акустико-фізіологічними властивостями знаконосія і покладеними в основу номінації властивостями денотатів [Присянникова 2012: 560]. На звукосимволічний іконізм назви суттєво вплинули образно-асоціативні характеристики голосного [i], що пом'якшує попередні приголосні, а відтак надає знакові евфонічної виразності. Зауважимо, що на експериментально доведеному символічному потенціалі [i] як найменшому, найприємнішому, найповільнішому, найтеплішому, найслабшому, найм'якшому і найсвітлішому з-поміж українських голосних наголошував зокрема В. Левицький [Власова 2019: 315–316]. Фонетичний склад назви зближує її з етимомом *світло* (пор. поширену в Україні назву магазинів освітлювальних приладів «Світ світла») та з англійською лексемою *sweet* у значенні «солодкий, милий,

ніжний», що в окремих випадках використовують як прийом експресивізації знака (наприклад, салон краси «*Sweet swim*», медіакомпанія «*Sweet.TV*»).

З огляду на звукосимволічну природу, милозвучність, естетичну привабливість, семантичну глибину та позитивні конотації назви особливу увагу до її використання в номінативних процесах вважаємо достатньо мотивованою. Прикметно, що за результатами пошуку конструкцій 'світ + іменник' ГРАК подає більше ніж 300 оригінальних лем загальною кількістю понад мільйон контекстів. До найчастотніших іменників, що конкретизують семантику лексеми, належать *людина, ціна, лідер, виробник, ринок, коронавірус, війна, Україна, мода, країна, дитина, природа, око*.

Однією з найпоширеніших, за даними корпусу, є словосполучка *світ моди*, поява якої є досить закономірною, зважаючи на загальну тенденцію до реалізації номеном *світ* семантики всеохопності вимірів певного явища дійсності. У словниковій дефініції *мода* зафіксовано семантичні властивості, що відбивають специфіку референції назви, зокрема її співвіднесеність з ознаками престижності, популярності, смаку, недовготривалості, безмежності втілення у більшості сфер життя і культури. Пор.: «*мода* – 1) недовготривале панування в суспільстві певних смаків у будь-якій сфері життя або культури; зразки предметів одягу, взуття, що відповідають таким смакам; 2) *перен.* загальне визнання, популярність у певний час; 3) *перен., розм., перев. зневажл.* манера поведінки; звичка (у 1 знач.)» (СУМ- 20).

У складі синтагми лексеми *світ* і *мода* актуалізують інтегральні для обох одиниць семи: 'сфера', 'межа', 'сукупність', що стосуються і просторових меж, і сфери буття, і різних складників культури, із-поміж яких, однак, виокремлюють артефакти, пов'язані із зовнішністю людини. Потенційною для словосполучки є й оцінна сема, оскільки у системі ціннісних уявлень суспільства *мода* / *світ моди* корелює із всеосяжними поняттями «життя» і «культура». Референція *світ моди* у масмедіа найчастіше поширюється на предметно-поняттєві сфери, пов'язані з лідерством (1), впливом на суспільні смаки (2),

новаторством (3), артефактами (одяг, взуття, аксесуари тощо) (4), зовнішністю людини (5)⁸¹.

Пор.: (1) *«Відразу кілька гігантів світу моди заявили про своє бажання підкорити косметичну індустрію»* (NV, 01.11.2021). (2) *«Видання Business of Fashion оприлюднило свій щорічний рейтинг 500 найвпливовіших людей в світі моди – BoF 500. Перший аналогічний рейтинг був опублікований в 2013 році та об'єднав підприємців, дизайнерів, профільних журналістів й інфлюенсерів, які мають найбільший вплив на світ моди»* (NV, 01.02.2019). (3) *«Габріель Шанель відома не лише як засновниця модного дому Chanel, але й як новатор в світі моди»* (NV, 19.08.2019). (4) *«Речі насичених кольорів – must-have літа, який завоював світ моди ще на початку 2019 року і з тих пір стає все більш популярним»* (NV, 12.06.2019). (5) *«Щоправда, стандарти краси у світі моди інколи кардинально відрізняються від загальноприйнятих уявлень про вродливу зовнішність, та й, зрештою, смаки в кожного свої»* («Україна молода», 10.04.2012). На відміну від загальних номінацій назва магазину «Світ моди» звужує референцію і позначає приміщення торгівлі предметами одягу та аксесуарами.

Подібне звуження предметно-поняттєвої сфери власних номінацій є закономірним явищем. Так, референція сполуки *світ краси* має зв'язок зі сферою мистецтва і жіночою зовнішністю. Пор.: *«З дитинства пам'ятаю, як лився з блаженного радіоприймача його [Дмитра Гнатюка – І. С.] неповторний потужний голос: «Пісня про рушник», «Два кольори», «Черемшина», арія Фігаро... Він мовби відкривав інакший світ – світ краси, мистецтва...»* («Україна молода», 27.03.2015); *«Зараз в розпалі культурний сезон, коли багато виставок, концертів, вистав. Відволікайте себе, кидаючи з безодні відчаю у світ краси»* (NV, 28.10.2017); *«Отже, вже 4 вересня в Монако пройде конференція, присвячена цій загрозливій для планети екопроблемі, де представниці з 10 країн, які приїхали боротися за головну корону у світі краси,*

⁸¹ Приклади функціонування назви *світ* у масмедіа є результатом пошуків у ГРАК.

представляють свої соціальні програми з порятунку планети від забруднення пластиковими відходами» («Табло ID», 06.08.2019); «Здавалося б, доходи переважної більшості не дозволяли купувати ці марки. Але люди приходили в магазин і віддавали половину зарплати за флакон Givenchy. [...] Всім хотілося доторкнутися до **чарівного світу краси**, який багато років був для нас недоступний» (NV, 19.11.2020). Назва магазину «Світ краси», для якої семантика загальної номінації *світ (жіночої) краси* стала мотиваційною основою, звужує сферу референції відповідно до призначення закладу, пов'язаного з торгівлею парфумерією і косметикою. А, наприклад, найменування «вужчого» світу – відомого в Києві косметологічного центру «Інститут краси» – поєднує постійне прагнення до «ідеального» стану здорової й доглянутої шкіри як маркера краси та призначення закладу, функцією якого є лікування вад шкіри.

Словосполука *світ звуків* насамперед позначає сукупність акустичних явищ, доступних завдяки одному з основних модусів перцепції людини. Окрім того, номінація може відсилати до сукупності наукових даних як результату пізнання цього явища. Див., наприклад, інформацію із сайту Музею науки в Києві: «Експозиція «Акустика» – це простір, де ти дізнаєшся більше про звук – його фізичну природу, властивості, а також про можливості, які відкриває знання про **світ звуків**. Тут можна побачити свій голос, а також частоту звуку, почути його через акустичні дзеркала» (Сайт Музею науки, дата звернення: 28.11.2023). Частотним є застосування синтагми в текстах, що привертають увагу до особливостей світосприйняття людей з вадами слуху, де словосполуку *світ звуків* використовують як антитезу до *світу тиші*: «Дивіться інтерв'ю з тими, хто поєднує **світ звуків** і **світ тиші**: MEGOGO представив проєкт до дня перекладача жестової мови» («Дежавю медіа», 23.05.2023). Власну назву «Світ звуків» використовують на позначення логопедичних програм, дидактичних ігор, спрямованих на аудіальний розвиток

дитини, науково-популярних текстів, присвячених музичному мистецтву і музикантам.

Національно-культурну специфіку семіозису *світ* визначаємо в межах аксіологічних координат – передовсім, зіставляючи з особливостями функціонування парадигми просторових номінацій (*простір, поле, вимір, середовище, коло*). Під час означування реалій, явищ і процесів домінантна роль належить гіперонімічній назві *простір*, що яскраво ілюструють номінації із семантикою межі / сфери простору у фізичній дійсності, діяльності і сфері комунікації: *інформаційний простір, культурний простір, інтернет-простір, віртуальний простір, медіапростір* тощо [Карпіловська 2017: 99]. Функціональний потенціал назви *світ* увиразнюється на тлі смислового наповнення ментальних конструктів та їх взаємозв'язків у складі концептосфери. Так, ПРОСТІР як домен, у який профілюється більшість концептів, усвідомлюють як універсальне утворення, тоді як СВІТ визначаємо як українську лінгвокультурну домінанту, для якої ієрархічний зв'язок з доменом ПРОСТІР не вичерпує багатоманітності відношень з іншими концептуальними структурами. Головні вербалізатори концептів – лексеми *простір* і *світ* – мають відмінний семантико-прагматичний та функціонально-стилістичний потенціал. Порівняно із семантично й стилістично нейтральною назвою *простір* лексема *світ* наділена значною кількістю позитивно забарвлених конотацій.

Світ усвідомлюють як всеохопність і простору, і розміщених у ньому об'єктів та властивостей, тому функційно-прагматична дієвість номінацій значною мірою зумовлена актуалізацією семи 'повнота обсягу', експлікованої в дефініції назвою *усе*, що входить і до складу синонімічного композита *всесвіт*. Пор.: (*світ*) – «сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; *всесвіт*» (СУМ-11 IX: 84). Зауважимо, що тісний семантичний зв'язок між лексичними одиницями доводять асоціативні експерименти. *Світ* і *всесвіт* належать до ядра асоціативного поля слова-стимула *усе* (УАС-2021: 504). За пошуком

атрибутивних словосполук з іменником *світ* як найчастотніші ГРАК визначає леми *все / весь, усе / увесь*,. Відомо, що багатоманітність об'єктів визначає сутність понять «багатство» і «достаток», які у суспільній свідомості кваліфікують як аксіологічно марковані величини, а відтак перебування у світі як особливому просторі, що охоплює «усі форми матерії», викликає у людини позитивні емоції. Аксіологічну маркованість назви потверджує і «Словник асоціативних означень іменників в українській мові» Н. Бутенко: чотирма найчастотнішими асоціатами до *світ* є означення **великий** (19 %), **прекрасний** (17,8 %), **гарний** (9,9 %) і **цікавий** (8,3%) (CAOI-1989: 259).

Лінгвопрагматичний потенціал знака зазвичай залежить від мети та інтенцій мовців, а тому закономірно, що на актуалізацію позитивної оцінки впливає сполучуваність назви *світ* з емотивно-експресивними номінаціями (*дивовижний, чарівний, ідеальний, загадковий, таємничий* та ін.) та відповідно актуалізація семантики особливого, незвичного, небуденного простору: «*Ви дізнаєтеся, як ваш спосіб життя впливає на мозок та які позитивні зміни ви можете привнести у своє життя, використовуючи здобутки **дивовижного світу нейронауки***» («Українська правда», 30.01.2021); «*Алемані відзначила, що художниця в цій книзі «описує **чарівний світ**, життя в якому постійно переосмислюється через призму уяви, де кожен може змінитися, перетворитися, стати кимось та чимось іншим*» (Lb.ua, 11.06.2021); «*Музиканти проведуть Вас через **чарівний світ музики**, починаючи з легких творів Штрауса, Моцарта та Вівальді, до композицій, які стали сучасною класикою... Дозвольте собі на кілька годин **поринути в інший світ**, в якому поєдналися легендарні мелодії...*» (Zaxid.net, 03.06.2021); З інтерв'ю з художником І. Марчуком: «*Останній мій цикл «Погляд в безмежність». Звідки це, питають у мене. Як звідки? Я піднявся догори, пробив головою небо, подивився, який **дивовижний і прекрасний світ**. Порізав його на шматки і намалював цей світ*» (NV, 16.10.2019); «*В ідеальному світі технології*

постійно допомагають нам ставати більш екологічними, економними у своєму споживанні та розвиватися як єдиній людській спільноті» (NV, 01.12.2021).

Отже, особливість семіозису *світ* в українському лінгвокультурному просторі визначають а) звукосимволічна, іконічна природа знака, що забезпечує його милозвучність та естетичну привабливість; б) інтерпретація уявлень про світ у багатовекторних зв'язках з ментальними конструктами ЛЮДИНА, ІСНУВАННЯ, ПРОСТІР, ЧАС, ЕМОЦІЇ, РІЧ; в) аксіологічний потенціал когнітивних ознак «всеосяжність», «матерія» і «пізнання», що імплікують зв'язок з позитивними емоціями та визначають лінгвопрагматичне спрямування знака, а відтак дозволяють інтерпретувати СВІТ як українську лінгвокультурну домінанту.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

ГРАК – Шведова, М., Вальденфельс, Р. фон, Яригін, С., Рисін, А., Старко, В., Ніколаєнко, Т. та ін. (2017–2024). *Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК)*. Київ, Львів, Єна. <http://uacorporus.org> (дата звернення: 28.11.2023).

Дежавю медіа – Дежавю медіа. <https://www.deja-vu.space/divitsya-interv%CA%BCyu-z-timi-khto-poiednuie-s/> (дата звернення: 28.11.2023).

Сайт Музею науки – Сайт Музею науки. <https://sciencemuseum.com.ua/ua/about-us/pid/2> (дата звернення: 28.11.2023).

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ПРАЦІ

АРСУН-2013 – Карпіловська, Є. А. (відп. ред.), Кислюк, Л. П., Клименко, Н. Ф., Критська, В. І., Пуздирєва, Т. К., Романюк, Ю. В. (2013). *Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики*. Київ: ТОВ «КММ».

ЕСУМ – Болдирєв, Р. В., Коломієць, В. Т., Лукінова Т. Б., Мельничук, О. С., Складенко В. Г., Стоянов, І. А., Шамота, А. М. (уклад.).

(2006). *Етимологічний словник української мови: в 7 т.* (т. V: Р–Т). Київ: Наукова думка.

САОІ-1989 – Бутенко, Н. П. (1989). *Словник асоціативних означень іменників в українській мові*. Львів: Вища школа.

САС-2004 – Уфимцева, Н. В., Черкасова, Г. А., Караулов, Ю. Н., Тарасов, Е. Ф. (2004). *Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский*. Москва: Ин-т языкознания РАН.

СГр-1909 – Грінченко, Б. (1909). *Словарь української мови*. (т. IV).

СУМ-11 – Білодід, І. К., Горецький, П. Й., Бурячок, А. А. та ін. (ред.). (1970–1980). *Словник української мови: в 11 т.* (т. IX). Київ: Наукова думка.

СУМ-20 – *Словник української мови у 20 т.* (2015–2025) Український мовно-інформаційний фонд НАН України. <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата звернення: 12.05.2024).

СФУМ-2008 – Білоноженко, В. М., Гнатюк І. С., Дятчук, В. В., Неровня, Н. М., Федоренко, Т. О. (уклад.). (2008). *Словник фразеологізмів української мови*. Київ: Наукова думка.

УАС-2007 – Мартінек, С. В. (2007). *Український асоціативний словник: У 2 т.* (т. I.). Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.

УАС-2021 – Мартінек, С., Мітьков, В. (2021). *Український асоціативний словник*. (т. III). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка; ПАІС.

ФЕС-2002 – Шинкарук, В. І. (голова редк.). (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ: Абрис.

ЛІТЕРАТУРА

Андрейчук, Н. (2021). *Виміри семіозису: монографія*. Львів: ПАІС.

Власова, Т. В. (2019). Звукосимволізм: сучасні лінгвістичні дослідження. *Наукові записки кафедри слов'янських і германських мов*. Житомирський державний університет ім. І. Франка; НОВОград, 292–334.

Карпіловська, Є. А. (2023). Українське мовомислення початку XXI ст. та його моделювання в активному тлумачному словнику. *Лексикографічна парадигма XXI ст.: теорія і методологія. До 100-ліття від дня народження Леоніда Сидоровича Паламарчука: монографія* (с. 404–421). Київ: Інститут української мови НАН України. <https://drive.google.com/file/d/1Z2Ry28VVZHWUCbK1LBQ9BwglsoD9y0F/view>

Карпіловська, Є. А. (відп. ред.), Кислюк, Л. П., Клименко, Н. Ф., Критська, В. І., Пуздирева Т. К., Романюк Ю. В. (2017). *Вплив суспільних змін на розвиток української мови*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Просяннікова, Я. (2012). Звуконаслідування та звукосимволізм як засоби реалізації іконічності. *Наукові записки КДПУ. Сер.: Філологічні науки (мовознавство)*. Вип. 105(1). Кіровоград: КДПУ, 558–563.

Сасевич, І. (2024). Світ «світів» у вимірах семіозису: На прикладі лінгвокультурного простору Києва. *Синопсис: текст, контекст, медіа*, 30(2), 104–111.

Сасевич, І. (2017). Узуальне / незуальне в лінгвосеміозисі існування (на матеріалі слов'янських мов). *Studia Philologica (Філологічні студії): зб. наук. праць*. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Вип. 9, 130–139.

Сніжко, Н. (2024). Лексичне ядро мови. *Лексикографічний бюлетень. Зб. наук. праць* / Відпов. ред. Є. А. Карпіловська і О. М. Тищенко. Вип. 33. Київ: Інститут української мови НАН України, 275–276. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/Lb_33.pdf